

AVOIN YHTEISKUNTA

Kurssi Karl Popperin filosofiasta

Ilkka Niiniluoto

luennot toukokuussa 2016

KARL POPPER 1946

TAUSTAA

- Uudessa Seelannissa kurssi etiikasta 1938-39, PLATON
- kurssi filosofian historiasta 1941, HEGEL, linkki Platonin ja MARXin välillä
- osa 1 valmiina lokakuussa 1942, helmikuu: 1943 "False Prophets: Plato – Hegel – Marx"
- Macmillan ja Harper hylkäsivät käsikirjoituksen 1943, uusi nimiehdotus "A Social Philosophy for Everyman, or A Critique of Political Philosophy", Cambridge UP hylkäsi 1944 ("liian epäkunnioittava Platonin suhteen"), GOMBRICH ja HAYEK apuun, Routledge hyväksyi työnimellä "The Open Society and Its Antagonists", kirja ilmestyi kahdessa osassa marraskuussa 1945 nimellä *The Open Society and Its Enemies*, uudet painokset 1952, 1962, 1966, 1981
- Hayek epäili että Popperin puhe sosiaalisesta insinööritaidosta tukee orjuuttamista, Popper ei halunnut Hayekin esipuhetta teokseen
- suomennos *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset* (1974), Paavo Löppönen, esipuhe Juha MANNINEN

JOHDANTO

- kulttuuri pyrkii inhimillisyyteen ja järjenmukaisuuteen, tasa-arvoisuuteen ja vapauteen
- siirtyminen taikavoimien hallitsemasta heimoyhteiskunnasta eli ”suljetusta yhteiskunnasta” ”avoimeen yhteiskuntaan”, joka vapauttaa ihmisen tiedolliset kyvyt (vrt. BERGSONin termit)
- totalitarismin nousu ja yhteiskuntatieteiden ja yhteiskuntafilosofian kyvyttömyys kykenemättömyys nousun selittämiseen
- voimme tulla kohtalomme herroiksi lakattuamme uskottelemasta olevamme sen profeettoja
- pettyneet historisistit levittävät alistumisen oppeja ja kulttuurimme vastaista kapinaa

PLATONIN LUMOUS

- historisismi: uskonnollinen (valittu kansa, Jumalan tahto), naturalistinen (kehityksen luonnonlaki), idealistinen (ajatusten kehitys), taloudellinen
  - fasismi: valittu rotu, MARX: valittu luokka, molemmat periytyvät suoraan HEGELin filosofiasta
- HESIODOS: degeneraatio kulta-ajasta
- HERAKLEITOS: muutos, kaikki virtaa, tuli, sota, yhteiskunnallinen muutos turmelusta, mystinen ja antidemokraattinen
- PLATON: valtion poliittinen muutos pysäytettävä, ihannevaltion malli menneisyydestä, Kreetan ja Spartan heimoaristokratiat Ateenan demokratiaa vastaan
- ideaoppi, metodologinen essentialismi (vs. nominalismi)

PLATONIN POLITIIKKA

- yhteiskuntatieteiden synty: PROTAGORAS
- luonnonlait vs. normatiiviset lait, tosiseikkojen ja normien dualismi, päätöksiä ei voi johtaa tosiseikoista, etiikan autonomia
- egalitarismi: ANTIFON
- Platon tukee eriarvoisuutta, ihmisyksilön epätäydellisyys, orgaaninen valtioteoria
- totalitarismi: jyrkkä luokkajako, sensuuri, uudistusten estäminen, omavaraisuus

PETETYT IHANTEET

- Platon pettää opettajansa SOKRATEEN ihanteet
- oikeudenmukaisuus luokkajakoa ja kollektivismia tasavertaisuutta, individualismia ja kansalaisten vapauden suojelua (protektionismi) vastaan, valtion etu ja vakaus
- johtajien rajoittamaton suvereniteetti vs. demokratia
- filosofikuninkaiden rodunjalostus vs. hyvän idea
- utopistinen teknologia osittaisteknologiaa vastaan, Marx hylkää kaikenlaisen yhteiskuntateknologian
- estetismi johtaa romanttiseen irrationalismiin
- paluu heimokantaiseen maagiseen kollektiiviseen suljettuun yhteiskuntaan avoimen yhteiskunnan sijasta (s. 278-279)

ARISTOTELES

- kuivaa systematisointia, kohtuuden oppi, orjuus, essentialismi, teleologia, tyhjää sanahelinää ja mahoja skolastisuutta, vastoin nykyistä tieteellistä menetelmää
  - HUSSERLIN fenomenologia ei ole tieteen eikä filosofian menetelmä
- emme voi todistaa kaikkia väitteitämme tai määritellä kaikkia käsitteitämme, nominalismi: vältetään kiistelyä sanojen merkityksestä
- epikurolaisuus leimattiin pahuudeksi ja turmelukseksi
- Platonin ja Aristoteleen idealismi kohotettiin kristinuskoksi ennen Kristusta

HEGELIN ORAAKKELIFILOSOFIA

- SCHELLINGin idealismi häpeämätöntä hämäystä
- HEGEL edustaa heimokantaisuuden renessanssia, puuttuva lenkki Platonin ja nykyisen totalitarismin välillä (marxilaiset ja fasistit): valtio on kaikki ja yksilö ei ole mitään, Preussin kuningas Friedrich Wilhelmin palvelija ja puolestapuhuja
- Hegel on optimistinen historisisti, dialektiikka metafysiikkana (vs. KANT), eettinen ja oikeudellinen positivismi: olemassaoleva on hyvää, valta merkitsee oikeutta, Preussi sallimuksen tavoittelemana päämääränä, totalitaristinen nationalismi (vrt. HERDER, FICHTE)

HEGELISTÄ TOTALITARISMIIN

- fasismin keitos: lisätään Hegeliin hyppysellinen 1800-luvun materialismia erityisesti HAECKELIN darwinismia ja biologista rasismia (veren, rodun ja maan myytti), Herakleitoksen kohtalonuskon elvyttäminen, hyveen ja voiman samastaminen, sota ja vaarallinen elämä, yksilöt välineitä valtion edulle, rasistifilosofit
- sosialidemokratia tai marxismin demokraattinen muoto, joka edusti vapauden ja tasa-arvoisuuden ihanteita, mureni, kun se ei pystynyt vastustamaan sota 1914, selvittämään työttömyyden ja taloudellisen laman ongelmia ja puolustautui vain puolinaisesti fasistista hyökkäyspolitiikkaa vastaan – fasismi syntyi osittain marxismin henkisestä ja poliittisesta murenemisestä
- pessimismi: SPENGLER, tyhjyyden ja pelon filosofit: HEIDEGGER ja JASPERS
- SCHOPENHAUER oikeutetusti pilkkasi tätä tyhjää hurskastelua, ”hegeliläinen farssi on jo tehnyt tarpeeksi vahinkoa” (s. 380-381)

MARXIN MENETELMÄ

- marxismi on tähänastisista historismin muodoista puhtain, kehittynein ja vaarallisin
- marxismiin sisältyy inhimillisyyttä puolustavia tekijöitä, vilpitön totuuden etsijä ja älyllisesti rehellinen, silti väärä profeetta
- tieteellisten ennusteiden korostaminen johti hänet tiukkaan determinismiin, jossa historiallista kehitystä ohjaavat syyt ja tinkimättömät lainalaisuudet, laajat historialliset ennustukset eli profetiat
- sukulaisuus J.S. MILLin kanssa, Millin psykologismi, metodologinen individualismi kollektivismiin vastapainona (yksilöiden päätökset, teot ja asenteet vs. valtiot, kansakunnat, rodut), mutta tekojen tarkoittamattomat seuraukset ja sosiaalisten tilanteiden logiikka
- selitykset historiallisen materialismin avulla, ekonomismi, välttämättömyydestä vapauden valtakuntaan (ENGELS), Venäjän vallankumous poikkeaa Marxista, luokkataistelu, yhteiskunnallinen järjestelmä määrää yksilön tekoja, joten yhteiskuntateknologia on mahdotonta, politiikka on impotenttia, valtio kuihtuu pois
- Marxin sosiologinen oivalluskyky, taipumaton humanismi, oikeudenmukaisuuden taju, ikuisiksi ajoiksi paikka ihmiskunnan vapauttajien joukossa (s. 434-436)

KAPITALISMI JA INTERVENTIONISMI

- Marxin kuvaama rajoittamaton kapitalismi epäoikeudenmukainen ja epäinhimillinen, vaikka vapaalla markkinamekanismilla ja työmarkkinoilla valtavaa hyötyä
- kaikilla oikeus valtion suojelukseseen, rajoittamattoman taloudellisen vapauden periaatteesta on luovuttava ja korvattava taloudellisella interventionismilla, valtion suunnitelmallisella talouteen puuttumisella, politiikka ei vain synnytystuskien helpottamista, demokratia taloudellisen vallan kontrollina, valtion valta aina vaarallinen vaikkakin välttämätön paha, rationaalinen institutionaalinen menetelmä, osittaisuudistukset, konkreettisten epäkohtien poistaminen

MARXIN PROFETIA

- työn tuottavuuden lisääntyminen, rikkauden ja kurjuuden kasautuminen (kurjistumisteoria), yhteiskunnallinen vallankumous, tuloksena sosialismi eli riistosta vapaa luokaton yhteiskunta
- ennustukset virheellisiä ja vahingollisia
- radikaali siipi eli kommunistit pitivät fasismia porvariston viimeisenä puolustusasemana, välinäytöksenä, jota vastaan ei vaadittu toimintaa tai taistelua; sosialidemokraateilta taistelua ei odotettukaan
- työnarvoteoria ja lisäarvoteoria tarpeettomia
- Marx ennusti interventionismin tulon, varottava valtiovallan ja byrokratian kasvua
- Marxin opin profeetallinen aines pääsi valtaan hänen seuraajillaan, kaudella 1864-1930, jäljelle jäi vain Hegelin hämärä filosofia, joka uhkaa halvaannuttaa avoimen yhteiskunnan puolesta käytävän taistelun

MARXIN ETIIKKA

- Marxin tuomio kapitalismille moraalinen: työvoimasta tehty tavaraa, ihmisten myytävä itseään markkinoilla, sai aikaan moraalista puhdistumista (vrt. KIERKEGAARD ja kristinusko), perimmältään uskoi avoimeen yhteiskuntaan, sosialismi ”vapauden valtakunta”
- aktivismi maailman muuttamisessa, mutta historisismi teki hänestä pääasiallisesti profeetan, joka ei antanut järjelle osuutta paremman maailman luomisessa
- sosiologiseen determinismiin yhdistyvä futuristinen moraalinen positivismi: tuleva valta merkitsee oikeutta
- moraalinen radikalismi on hengissä, yhteiskunnallisen vastuuntunnon ja vapauden rakkauden säilyttävä edelleen (s. 551)

SEURAUKSIA

- tiedonsosiologia (SCHELER, MANNHEIM): tiedon yhteiskunnallinen määräytyminen, Kantin tietoteorian hegeliläinen muunnelma, ei sovelta itseensä, totuus ei suhteellinen, tieteellisen menetelmän julkisuus
- kriittinen rationalismi (kattaa intellektualismin ja empirismin) ja järjen vastainen kapina (BERGSON, Saksan filosofien ja älymystön enemmistö, aikamme hiipivä älyllinen sairaus)
- rationalismin omaksuminen ”irrationaalinen” tai moraalinen päätös
  - W.W. BARTEY, III, arvosteli tätä kantaa, *The Retreat to Commitment* (1962), rationaalisuuden reflektiivinen puolustus
- ihmisten onnellistamisen ihanne vaarallisissa politiikassa, pakotetaan muut omiin arvoihimme, inkvisitio, uskonsodat vs. suvaitsevaisuus
- esimerkkeinä WHITEHEADin metafysiikka ja TOYNBEE:n menneisyyteen pakeneva järjen epätoivo
- ei menneisyyden historiaa niin kuin se todellisuudessa tapahtui, vaan tulkintoja, valikointia, teorioita valonheittäjiä; vaikka historialla ei ole mitään merkitystä, voimme antaa sille merkityksen; meidän on tultava oman kohtalomme tekijöiksi ja luojiksi
- relativismin lisäkritiikkiä (1961): fallibilismi, totuuden lähestyminen, tosiseikkojen ja normien välinen dualismi on eräs liberalistisen perinteen kulmakivi
- Hegelin paljastaminen näennäisfilosofiaksi: kirjani oli ”oma sotaponnistelu”, taistelut käytävä mieluummin mielteiden kuin miekkojen avulla

ARVIOITA

- *Open Society* oli suuren yleisön piirissä suuri menestys, joka rakensi Popperin kriittisen rationalismin koulukuntaa, mutta filosofian historian tutkijat kyseenalaistivat monet hänen tulkinnoistaan
- esim. R. LEVINSON: *In Defence of Plato* (1953), S. AVINERI: *Hegel's Theory of the Modern State* (1972), M. CORNFORTH: *The Open Philosophy and the Open Society* (1968)
- J. MANNINEN esipuheessa 1974: heikkouksia ja mielivaltaisuuksia antiikin filosofiassa, kuvaus Hegelistä monessa suhteessa räikeästi vääristelevä ja primitiivinen
- Manninen huomaa (kuten HACOHEEN myöhemmin) Popperin rajoittumisen austromarxisteihin ja uuskantilaiseen tulkintaan sosialismista eettisenä järjestelmänä Hegelin sivuuttaen

KIRJAN KOHTALOITA

- ilmestyi heti 2. maailmansodan päättymisen jälkeen 1945. Fasismin yhdessä murskanneet Yhdysvallat ja Neuvostoliitto ajautuivat nopeasti kylmään sotaan, jossa rintamalinjoina olivat länsimainen demokraattinen markkinatalous ja neuvostokommunismi (yhdessä Kiinan ja sosialistimaiden kanssa)
- Popper muutti Lontooseen 1946, jossa VON HAYEK (1899-1992) nousi markkinaliberalistisen uuden oikeiston profeetaksi ja neuvonantajaksi. USA:n laitoksen esipuhe 1950: marxismin kritiikki kohoaa pääaiheeksi, McCarthyn kommunistivainot, Berliinin muuri 1961, Popper tulkittiin antikommunismien äänitorveksi
- Popper ei tuntenut Neuvostoliittoa ennen vuotta 1945, hän oli arvostellut Marxian vallankumouksellisenä, joka kieltää rationaalisen yhteiskuntateknologian (vielä historisismi-teoksessa 1957), mutta Stalinin NL perustui raskaaseen suunnitelmatalouteen
- ongelmana demokratia ja vapaus, omaelämäkerta 1974: ”jos voisi olla sosialismia yhdistettynä yksilölliseen vapauteen, olisin yhä sosialisti”

UUSLIBERALISMI

- klassinen liberalismi: oma etu, itsekäs kilpailu ja ”näkymätön käsi” (Adam SMITH), onnellisuus, holhousta vastaan (J. S. MILL)
- uusliberalismin nousu: vapaat ja luovat markkinat (VON HAYEK), ”the business of business is business” (Milton FRIEDMAN), valtiolla vain ”yövärtijan tehtävä” (Robert NOZICK)
- 1980-luku, Yhdysvallat: Ronald REAGAN, Englanti: Margaret THATCHER
- Sir Karl uusoikeiston ihanteena ja lyömäaseena ”socialismiksi” tulkittua hyvinvointivaltion mallia vastaan
- Popperin kuollessa 1994 Berliinin muuri oli jo sortunut ja sosialistinen leiri hajonnut

POPPER REFORMISTINA

- reformismi: avoin yhteiskunta ei saa olla utopia, vaan vähittäisen sosiaalisen insinööriyön kautta korjataan epäkohtia ja minimoidaan vältettävissä olevaa kärsimystä ("negatiivinen utilitarismi")
- interventionismi: rajoittamattoman kapitalismin sijaan interventionismi, jossa valtiolle annetaan mahdollisuuksia puuttua taloudelliseen toimintaan ja ihmisten oikeuksiin (New Deal Yhdysvalloissa, pohjoismainen hyvinvointivaltio)
- Popperin tulkinta sosialidemokraattina: Labour Partyn MP Brian MAGEE, *Popper* (1973), Ralf DAHRENDORF, sosialidemokraattinen konsensus 1979
- Popperin oppilas Georg SOROS, Open Society Institute, kapitalisti, sijoittaja, filantrooppi, erotetaan bisnes taloudellista voittoa etsijänä ja oikeuteen ja vapauteen perustuva avoin yhteiskunta, "The Capitalist Threat" (1997)
- Anthony GIDDENS: "The Third Way" (2000)

KERETILÄISYYS

- länsisaksalainen Popper-tulkinta pluralistina: Helmuth SPINNER, *Theoretische Pluralismus* (1968), Hans LENK, Ralf DAHRENDORF
- Suomessa nuorten kokoomuslaisten ”kriittisen rationalismin seura” ja ”porvarismi”: Kari PALONEN, *Kriittinen rationalismi kerettiläisyyden näkökulmasta* (1974), loikkaus suoraan SKDL:ään.

HISTORIAN LOPPU

- Eduard BERNSTEINin revisionismi, sosialidemokratia: ihannetilän ikuinen lähentyminen, tärkeintä ei ole maali vaan liike
- Georg LUKÁCS (1923): historia päättyy kun luokkatietoisesta proletariaatista tulee ”itseidenttinen subjekti-objekti”
- Alexandre KOJÉVEN Hegel-luennot Pariisissa 1930-luvulla: Hegelin teesi historian lopusta äärellisessä ajassa otettava vakavasti, endismi
- Francis FUKUYAMA: *The End of History and the Last Man* (1992)
  - historia on päättynyt länsimaisen liberaalin demokratian riemuvoittoon, happy end, Berliinin muurin murtuminen 1989, kylmä sota päättyi 1990
  - porvariston Lukács
  - ei testattavissa, vaikka selvästi virheellinen
  - takaisin historisismiin (mutta Popper mainitaan vain ohimennen)

POPPER JA NYKYAIKA

- tulevaisuuden tutkimus, Rooman klubi: *The Limits to Growth 1972*
- kestävä kehitys, ympäristöongelmien kärjistymisen, climate change
- EU reformiliikkeenä
- 1980-luvun uutena trendinä ”suuria kertomuksia” arvosteleva, nihilismiin taipuva postmodernismi, pettyneet historisistit
- ”historian lopun” jälkeen uusia historisismien muotoja
  - uskontopohjainen terrorismi
  - uusnatsien nousu länsimaissa
  - Kiina ja Vietnam: kommunistisen puoleen diktatuuri yhdistettynä markkinatalouteen
  - Venäjä, Unkari, Puola: antidemokraattisen nationalismien nousu
  - globalisaatio: monikansalliset yritykset
  - markkinaliberalismi historisismina: säätelyn purku, säästäminen